

6. Кирпичникова Н.В. Рецензия на книгу: Кубик М. Условные конструкции и система сложного предложения. – Praha: Universita Karlova, 1967 // Вопр. языкознания. – 1969. – №3. – С.136 – 141.
7. Комісаров К.Ю. Семантико-синтаксичні і стилістичні особливості умовних конструкцій у сучасній японській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 203 с.
8. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. – К.: Просвещение, 1977. – 205 с.
9. Кубик М. Условные конструкции и система сложного предложения. – Praha: Universita Karlova, 1967. – 229 с.
10. Малявін А.О. Категорія умови: функціонально-когнітивний аспект: Автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.
11. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наук. думка, 1966. – 564 с.
12. Мірченко М.В. Синтаксичні категорії речення: Дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Волинськ. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2002. – 432 с.
13. Руденко Н.П. Семантико-синтаксична природа поля умовності в сучасній українській літературній мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2002. – 209 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Бокатенко – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: семантико-синтаксична структура складнопідрядного речення.

ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ПРІЗВИЩ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Олена КАШТАЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено статус прізвищ першої відміни м'якої групи в системі словозміни сучасної української літературної мови, визначено їхні елементарні парадигматичні класи, а також чинники, які впливають на виокремлення останніх.

The article runs about the status of the first person nouns of the soft group in the inflection system of Modern Ukrainian literary language. The author defines their elementary paradigmatic classes and the factors which influence the definition of the classes.

Вивчення іменникової словозміни було в центрі уваги на всіх етапах розвитку українського мовознавства. Проблеми відмінювання субстантива досліджували Й.Андерш, С.Бевзенко, Л.Булаховський, І.Вихованець, М.Жовтобрюх, А.Загнітко, М.Затовканюк, С.Ковтюх, І.Кучеренко, І.Матвіяс, М.Плющ, С.Самійленко, Є.Тимченко, В.Юносова та інші. Зокрема відмінювання власних назв вивчали В.Горпинич, Н.Дзятківська, І.Ковалик, Ю.Редько, Л.Скрипник тощо.

У підручниках, посібниках, довідниках зафіксовано короткі пояснення стосовно словозміни прізвищ в українській мові. Найчастіше навіть не виокремлено відмінкові парадигми прізвищ I відміни м'якої групи, тим більше не подано додаткових тлумачень їхньої словозміни.

У „Довіднику українських прізвищ” (1968) Ю.Редька до кожного антропоніма подано фіналі родового, давального, орудного відмінків однини та називного, родового відмінків множини чоловічих прізвищ, а також інформацію про відмінювання чи невідмінювання омонімічних жіночих прізвищ.

Автори лексикографічного видання „Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини)” (2002) указують початкову форму прізвища з нормативним наголосом, а подеколи й варіантами наголошування; подають закінчення родового, давального й орудного відмінків однини (у тому числі паралельні відмінкові закінчення) чи вказівку на незмінюваність форми прізвища, зумовлену особливостями його морфологічної будови або роду (чоловічого чи жіночого).

У „Практичному словозмінно-орфографічному словнику прізвищ Центральної та Східної Донеччини” (2007) [14] Ю.Новикової реєстрове слово – прізвище чоловічого роду – зафіксоване в початковій формі (називний відмінок однини). Далі подано закінчення прізвищ чоловічого і жіночого роду в родовому, давальному й орудному відмінках однини (з паралельними відмінковими закінченнями) або вказівкою на незмінюваність форми прізвища. Для прізвищ прикметникового типу жіночого роду подано також закінчення називного відмінка однини. Наголос прізвищ не вказано.

Проте в жодному зі словників не зафіксовано форму кличного відмінка, у двох останніх словниках зовсім не відображено словозміну прізвищ у формах множини.

Отже, відмінкова система прізвищ, що належать до I відміни м'якої групи в сучасній українській мові, ще не була предметом комплексного дослідження, що й зумовило вибір теми публікації.

Метою статті є дослідження прізвищ I відміни м'якої групи. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити головні чинники, що впливають на виокремлення морфологічних парадигм прізвищ I відміни м'якої групи; 2) з'ясувати особливості творення відмінкових форм з урахуванням акцентуаційного фактора; 3) порівняти відмінювання омонімічних антропонімів та апелятивів; 4) встановити систему елементарних парадигматичних класів прізвищ I відміни м'якої групи.

Історично першу відміну утворили в основному іменники з давніми основами на **-ā, -jā**. Крім названих, як зазначає І.Матвіяс, до сучасної I відміни перейшла переважна більшість іменників колишніх **ŷ**-основ та деякі іменники **ī**-основ [13: 43]. В історії української мови іменники **-ā, -jā**-основ, підкреслює С.Самійленко, „зазнали найменше істотних парадигматичних змін, виявивши риси виключної стійкості і стабільності” [16: 30]. Традиційно до I відміни зараховують іменники чоловічого і жіночого роду, які в називному відмінку однини мають закінчення **-a** (орфографічно **-a** та **-я**). Частина друкованих джерел додає також іменники подвійного (спільного) роду із закінченням **-a** (**-я**). Проте не всі вчені виокремлюють останню родову категорію, вважаючи іменники на кшталт *недо́тепа, непоси́да, листоно́ша* омонімічними формами чоловічого і жіночого роду, „з граматичного погляду розщеплювані на дві родові форми й найчастіше диференційовані синтаксично узгоджуваними або координуваними словами” [5: 87]. Крім того, І.Вихованець зазначає, що за зразком іменників I відміни змінюються субстантиви із „суфіксом **-ищ-** та закінченням **-е**, якщо вони вказують на жіночий рід: *бабище, бородище, відьмище, гадючище, головище*” [5: 105].

С.Ковтюх зазначає: „Традиційні взірці відмінювання чи дієвідмінювання, що подаються у підручниках, довідниках, посібниках із граматики сучасної літературної мови не відбивають усіх нюансів словозміни кожного члена морфологічної системи” [9: 146], у тому числі й прізвища українців не становлять якоїсь особливої системи з власними нормами орфографії та словозміни. На це звернено увагу і в „Українському правописі” (1994): „Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюються як відповідні іменники I відміни ...” [18: 105].

До м'якої групи належать іменники з м'яким приголосним основи і закінченням **-a** (орфографічно **-я**).

У „Довіднику українських прізвищ” Ю.Редька зафіксовано 64 антропоніми, які змінюються за зразком іменників I відміни м'якої групи, вони й стали предметом дослідження.

Більша частина аналізованого матеріалу (45 антропонімів) у своєму складі має формант **-ищ'-я**, що в українській мові досить продуктивний і багатозначний. Прізвища, утворені від власних імен, мали зменшено-пестливе забарвленням: *Петри́ця* [Редько: 178], *Стефани́ця* [Редько: 209], *Феди́ця* [Редько: 224]. Від значення основи залежить позитивної чи негативної емоційної конотації набуває прізвище: *Добри́ця* [Редько: 105], *Тупи́ця* [Редько: 220]. Прізвища типу *Квасни́ця* [Редько: 121], *Мазни́ця* [Редько: 148], *Тели́ця* [Редько: 214] утворилися лексико-семантичним способом від апелятивів на **-иця** [6: 59; 15: 134–135].

У сучасній українській літературній мові структура морфологічних парадигм, як указує С.Ковтюх, визначається частиномовною належністю слів, „а також інвентарем граматичних категорій, властивих кожній частині мови” [11: 7].

Для іменників релевантними, на думку вченої, є такі чинники: „відміна; група (тільки для слів I та II відмін); рід; істота/неістота (серед істот видається доцільним додатковий поділ на осіб та неосіб); можливість утворення неповної парадигми; схема наголосу; чергування голосних і приголосних фонем; інші зміни в основі лексеми при відмінюванні (нарощення, усичення тощо); спільність рядів відмінкових флексій, у тому числі наявність варіантних форм у певних відмінках та однакова орфографічна презентація закінчень” [10: 68].

О.Болух виокремлює 5 основних парадигм відмінювання іменників І відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові. Зокрема дослідниця підкреслює, що „основні парадигми відмінювання, сформовані на базі різної реалізації граем, можуть „розгалужуватися” внаслідок появи акцентних і морфологічних відмінностей, тобто поділятися на підпарадигми з тотожними флексіями, але змінним наголосом чи наявністю інших морфологічних процесів” [1: 26].

Структуру морфологічних парадигм прізвищ І відміни м'якої групи визначають такі чинники:

1. Частиномовна належність (іменниковий тип відмінювання).

2. Граматичні значення морфологічних категорій, характерних для цієї частини мови (усі слова – чоловічого або жіночого роду І відміни, мають повні парадигми, власні назви, належать до категорії істот-осіб, характеризуються конкретним значенням).

3. Віднесеність до м'якої групи. Цей чинник чи не найважливіший, адже саме він визначає систему відмінкових флексій.

4. Спільність флективних рядів. Прізвища в українській мові не становлять якоїсь особливої системи з власними нормами орфографії і словозміни. Прізвища на кшталт *Варениця, Зозуля, Киця, Куніця, Одиниця, Паніця, Степаниця, Тупиця, Шепітя, Ялиця* відмінюються за парадигматичним підтипом м'якої групи і маркуються повною 14-членною відмінковою парадигмою: 7 граем однини і 7 граем множини.

Українська мова належить до тих слов'янських мов, які зберегли кличний відмінок з найдавніших часів. Цей відмінок, як зазначає Л.Булаховський, становить „спадщину найдавнішої слов'янської і навіть індоєвропейської старовини” [2: 92]. А.Загнітко та Є.Кравченко наголошують: „Специфіка українського вокатива в історико-генезисному аспекті полягає в тому, що саме українська мова майже вичерпно зберегла і послідовно розвинула й поглибила не тільки давні форми вокатива, але і їхнє функціональне навантаження” [8: 10]. Проте в жодному зі словників не зафіксовано форми кличного відмінка прізвищ.

У кличному відмінку, як традиційно зазначено в граматичних джерелах, зокрема в „Морфології української мови” В.Горпинича, уживаються „закінчення -є в м'якій групі на -й (*Маріє, мріє*); -е в інших основах (*Настя – Насте, пісня – пісне*); -ю у пестливих іменниках (*доню, матусю*); -и, -і, -ї – у множині (*люди, гості, добродії*)” [7: 79].

Прізвища на зразок: *Водяниця* [Редько: 87], *Добриця* [Редько: 105], *Кіндя* [Редько: 123], *Копаниця* [Редько: 130], *Моклиця* [Редько: 160], *Паляниця* [Редько: 175], *Романиця* [Редько: 190], *Сириця* [Редько: 199], *Федиця* [Редько: 224] у формі кличного відмінка набувають закінчення -є: *Водяниче, Добриче, Кінде, Копаниче, Моклице, Паляниче, Романиче, Сириче, Федице*. Антропоніми на кшталт *Довгошия* [Редько: 105], *Заведія* [Редько: 112], *Кривошия* [Редько: 134], *Шуя* [Редько: 244] приймають флексію -є (орфографічно -є): *Довгошиє, Заведіє, Кривошиє, Шує*.

В ІЛССУ у вокативі подано варіантні форми: із закінченням -є та словоформа, тотожна називному відмінку однини. На нашу думку, у кличному відмінку варто подавати виключно форму, яка відрізняється від називного відмінка.

5. Акцентуаційний чинник – один з найбільш актуальних для морфологічної парадигматики прізвищ І відміни м'якої групи. „Іменники першої відміни, як і інші групи слів, протягом історичного розвитку української мови зазнали значних змін у наголошуванні” [17: 22].

Іменники І відміни жіночого роду у відмінковій парадигмі множини мають певні особливості. Зокрема, І.Вихованець пише: „Тут бувають парадигми з нерухомим або рухомим наголосом порівняно з відмінковою парадигмою однини” [5: 112].

Іменники з формантом -иц'- мають різну акцентуацію, проте, як зазначає Л.Булаховський, частіше в них наголошується суфікс [3: 11]. На таку особливість акцентуації вказує й В.Винницький [4: 26].

Проаналізувавши дані про словозміну прізвищ на **-иц(я)** за довідником Ю.Редька, узагальнили їх у нижчеподаній таблиці.

Прізвище	однина			множина		жін.	стор.
	Р.в.	Д.в.	О.в.	Н.в.	Р.в.		
Вареніця	-ці	-ці	-	-ці́	-ці́в	=	81
Візни́ця	-ці	-ці	-	-ці́	-ці́в	=	85
Водяни́ця	-ці	-ці	-	-ці́	-ці́в	=	87
Дерли́ця	-ці	-ці	-	-ці́	-ці́в	=	103
Добри́ця	-ці	-ці	-	-ці́	-ці́в	=	105

Щодо акцентуації розгляданих прізвищ можна зробити висновок: у формах однини наголошена основа, у формах множини наголос переміщується на закінчення.

За даними ІЛССУ, в омонімічних апелятивах наголос при відмінюванні і в однині, і в множині – нерухомий.

відмінок	однина	множина
називний	варені́ця	варені́ці
родовий	варені́ці	варені́ць
давальний	варені́ці	варені́цям
знахідний	варені́цю	варені́ці
орудний	варені́цею	варені́цями
місцевий	на/у варені́ці	на/у варені́цях
кличний	варені́це*	варені́ці*

Проте в усному обговоренні цієї проблеми професор Д.Бучко висловив думку про те, що не підтримує погляди Ю.Редька стосовно розгляданого питання, відповідно до апелятивів у прізвищах І відміни м'якої групи у формах множини наголошена основа.

В ІЛССУ зафіксовано 2 прізвища на **-иц(я)** (*цяця, ФедіТуряни*), які збігаються з переліком Ю.Редька. У їхніх парадигмах наголос нерухомий.

відмінок	чол. і жін. р.	множина
називний	Турянiця	Турянiцi
родовий	Турянiцi	Турянiць
давальний	Турянiцi	Турянiцям
знахідний	Турянiцю	Турянiць
орудний	Турянiцею	Турянiцями
місцевий	при Турянiцi	при Турянiцях
кличний	Турянiце, Турянiця	Турянiцi

Виключне наголошення прізвищ у формах множини на флексії, на нашу думку, є справедливим, можливо, для просторічного чи діалектного мовлення. Щодо літературної мови, то така гіпотеза потребує більш детального вивчення, більш переконливих аргументів. Бо, на нашу думку, саме ця група іменників-онімів не має достатніх підстав для контрастного протиставлення у сфері словозміни з омонімічними апелятивами.

За логікою, і прізвища, і омонімічні апелятиви повинні мати тотожні словозмінні парадигми, проте, наприклад, апелятиви *вареніця, візніця, зозуля, капціця, квасніця, киселиця, кислиця, кїця, копаниця, копиця, куніця, мазніця, махія, метелиця, оди́нця, паляниця, порплиця, п'ятниця, сириця, спиця, телиця, тупіця* в родовому відмінку множини, за даними ІЛССУ, мають нульове закінчення: *вареніць, візниць, зозуль, капціць, квасніць, киселиць, кислиць, кїць, копаниць, копиць, куніць, мазниць, махінь, метелиць, оди́нць, паляниць, порплиць, п'ятниць, сириць, спиць, телиць, тупіць*, тільки для іменника *кіндя* (валянок) подано закінчення **-ів**: *кіндів*.

Для прізвищ *Зозуля, Турянiця, Федiця*, на думку авторів ІЛССУ, теж характерне нульове закінчення *Зозуль, Турянiць, Федiць*.

Залежно від значення, деякі іменники в родовому відмінку множини мають різні закінчення, зокрема, апелятив *кровошiя* (про людину) в родовому відмінку множини фіксується з нульовою флексією: *кровошiй* (ІЛССУ), а іменник *кровошiя* (неправильне положення голови) взагалі не має парадигми множини; іменник *хиря* (хвороба) у родовому відмінку множини має нульове закінчення *хир* (ІЛССУ), *хиря* (про людину) – в родовому відмінку множини *хирей* (ІЛССУ).

Іменник *шуя* (шушваль) за даними ІЛССУ відноситься до категорії *singularia tantum*.

Ю.Редько в „Довіднику українських прізвищ” для антропонімів, омонімічних вищеперерахованим апелятивам, у формі родового відмінка множини подає виключно флексію **-ів**: *Водяницiв* [Редько: 87], *Добрицiв* [Редько: 105], *Киндiв* [Редько: 123], *Копаницiв* [Редько: 130], *Моклицiв* [Редько: 160], *Паляницiв* [Редько: 175], *Романицiв* [Редько: 190], *Сирицiв* [Редько: 199], *Федицiв* [Редько: 224].

На нашу думку, прізвища на **-иц(я)** в родовому відмінку множини мають переважно нульове закінчення, тобто їхня відмінкова парадигма збігається із системою словозміни апелятивів.

За парадигматичним типом І відміни м'якої групи змінюються й прізвища, що походять від іменників ІV відміни, на зразок: *Крупеня* [Редько: 134], *Любеня* [Редько: 147], *Хитреня* [Редько: 230]. „Ці утворення, як зазначає К.Лук'янюк, втратили при відмінюванні суфікс **-ат (-ят)** (порівн. в апелятивній лексиці: *кошеня – кошеняти, тигреня – тигреняти*) і разом з іншими прізвищами – іменниками на **-а (-я)** увійшли до І відміни: *Гайдученя – Гайдучені – Гайдучені – Гайдученю – Гайдученю – на Гайдучені*” [12: 10]. У формах кличного відмінка вони мають закінчення **-е**: *Гайдучене, Крупене* тощо.

6. Чергування приголосних фонем.

У прізвищах, що змінюються за зразком іменників I відміни м'якої групи, у формі орудного відмінка однини перед закінченням **-єю** м'які приголосні фонем чергуються з твердими, наприклад: *Зозуля – Зозулею* (/л'/ – /л/) [Редько: 114], *Кіндя – Кіндею* (/д'/ – /д/) [Редько: 123], *Куниця – Куницею* (/ц'/ – /ц/) [Редько: 137], *Махіня – Махінею* (/н'/ – /н/) [Редько: 154], *Мойся – Мойсею* (/с'/ – /с/) [Редько: 160], *Тюхтя – Тюхтею* (/т'/ – /т/) [Редько: 221], *Шев'єря – Шев'єрею* (/р'/ – /р/) [Редько: 240] тощо. Подібне чергування наявне у формі кличного відмінка однини перед флексією **-е**: *Зозуля – Зозуле*, *Кіндя – Кінде*, *Куниця – Кунице*, *Махіня – Махіне*, *Мойся – Мойсе*, *Тюхтя – Тюхте*, *Шев'єря – Шев'єре*.

Таким чином, зважаючи на вищевказані чинники, у системі словозміни прізвищ I відміни м'якої групи виокремлено такі елементарні парадигматичні класи:

№ 1 (Вареніця) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, наголошена основа в однині та множині, у родовому відмінку однини закінчення **-і**, множини – нульове, повна парадигма. Наявність чергування м'яка – тверда приголосна фонема в орудному та кличному відмінках однини. Для форми кличного відмінка характерна флексія **-е**. До репертуару цього парадигматичного класу належать також прізвища: *Візниця, Дерлиця, Зозуля, Іваниця, Капця, Киця, Мойся, Одиниця, Паниця, Романиця, Стефаниця, Сушенця, Телиця, Тюхтя, Чеберя, Шеп'єтя, Явіся, Ялиця* та інші.

№ 2 (Довгошия) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, наголошена основа в однині та множині, у родовому відмінку однини закінчення **-і**, множини – нульове, повна парадигма. Для форм кличного відмінка характерна флексія **-е** (орфографічно **-є**). За цим зразком відмінюються прізвища *Заведія, Кривошия, Шуя*.

№ 3 (Кіндя) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, наголошена основа в однині та множині, у родовому відмінку однини закінчення **-і**, множини – **-ів**, повна парадигма. Наявність чергування м'яка – тверда приголосна фонема (/д'/ – /д/) в орудному та кличному відмінках однини. Для форм кличного відмінка характерна флексія **-е**.

№ 4 (Хіря) – чоловічого або жіночого роду, власна назва, назва особи-істоти, наголошена основа в однині та множині, у родовому відмінку однини закінчення **-і**, множини – **-ей**, повна парадигма. Наявність чергування м'яка – тверда приголосна фонема (/р'/ – /р/) в орудному та кличному відмінках однини. Для форм кличного відмінка характерна флексія **-е**.

Отже, система словозміни українських прізвищ I відміни м'якої групи залишається малодослідженою. Нами виокремлено 4 елементарні парадигматичні класи з урахуванням системи відмінкових закінчень, зокрема флексій родового відмінка однини та множини, кличного відмінка, акцентуації, морфонологічного чергування приголосних фонем. Проте морфологічна парадигматика цієї групи прізвищ ще потребує детального вивчення, з урахуванням різних поглядів, новітніх підходів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЛІССУ – Інтегрована лексикографічна система „Словники України”, версія 1.04 / В.А. Широков, О.Г. Рабулець, І.В. Шевченко та ін. Інститут мовно-інформаційних досліджень НАНУ. – К.: Довіра, 2001–2004.
Редько – Редько Ю. Довідник українських прізвищ. – К.: Наукова думка, 1968. – 214 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Авдєєва С. – Див.: Ковтюх С.
1. Болюх О. Парадигматика іменника // Мовознавство. – 1995. – № 4–5. – С. 24–29.
  2. Булаховський Л. З історичних коментарів до української літературної мови. Клична форма (вокатив) / Мовознавство. – К., 1952. – Т. X. – 163 с.
  3. Булаховський Л. Український літературний наголос. – К.: Радянська школа, 1947. – 56 с.
  4. Винницький В. Наголос у сучасній українській мові. – К.: Радянська школа, 1984. – 160 с.
  5. Вихованець І. Іменник // Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І.Р. Вихованця. – К.: Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – С. 44–120.
  6. Горпинич В., Корнієнко І. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. доктора філологічних наук, проф. В.О. Горпинича // Ономастика і апелятиви. Дніпропетровськ – Миколаїв: Вид-во „Ліон”, 2006. – Вип. 25. – 237 с.
  7. Горпинич В. Морфологія української мови. – К.: ВЦ Академія, 2004. – 336 с.
  8. Загнітко А., Кравченко С. Український вокатив у нормативно-морфологічному і синтаксичному аспектах // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – Випуск XXI. – С. 10–18.
  - Ковтюх С.
  9. Авдєєва С. Актуальні проблеми морфологічної парадигматики сучасної української мови // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград, 2000. – Випуск 30. – С. 143–153.
  10. Ковтюх С. Елементарні парадигматичні класи іменників нульової відміни в сучасній українській мові // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2006. – Випуск 67. – С. 66–81.

11. Авдєєва С. Основні критерії визначення морфологічних парадигм сучасної української літературної мови // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2000. – Випуск 22. Частина I. – С. 3–15.
12. Лук'янюк К. Прізвище як засіб ідентифікації особи // Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / К.М. Лук'янюк (голов.ред), Н.Д. Бабич (уклад.). – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.
13. Матвієв І. Іменник в українській мові. – К.: Радянська школа, 1974. – 184 с.
14. Новикова Ю. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Під ред. проф. Т.Ю. Ковалевської та проф. І.С. Намакштанської. – Донецьк: Вебер (Донецька філія), 2007. – 996 с.
15. Редько Ю. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 214 с.
16. Самійленко С. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1977. – №1. – С. 30–40.
17. Склярєнко В. Наголошування іменників першої відміни // Українська мова та література в школі. – 1966. – №5. – С. 22–25.
18. Український правопис. – 4-е вид., випр. й доп. – К.: Наукова думка, 1994. – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Кашталян – аспірантка кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: морфологічна парадигматика сучасної української мови, українська антропоніміка.

СТРУКТУРНІ РІЗНОВИДИ СКЛАДНИХ СПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПОЯСНОВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ

Олена КОЛІСНИК (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано граматичні функції пояснювальних сполучників та виокремлено структурні різновиди кон'юнктивних утворень із пояснювальними семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами залежно від способу вираження пояснюваного компонента.

This article is devoted to the analysis of grammatical functions of explanative conjunctions and the classification of conjunctive complex sentences with explanative meaning according to the way of governing component explication.

З-поміж реченневого загалу української мови особливу групу утворюють поліпредикативні кон'юнктивні утворення з пояснювальними відношеннями між компонентами, які донедавна ще не були об'єктом окремих синтаксичних студій в україністиці. Наявні в сучасному мовознавстві дослідження таких конструкцій описують насамперед деякі особливості їхньої семантичної організації [6; 4, 345;17], приділяючи недостатньо уваги формально-граматичному аспектові вивчення таких речень. Метою нашого дослідження є опис окремих особливостей сполучникового поєднання предикативних складників у єдину одиницю з пояснювальним значенням. Відповідно до поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: 1) встановити віднесеність пояснювальних сполучників до певного розряду; 2) описати характер зв'язку предикативних частин за допомогою таких кон'юнктивів у складному реченні з пояснювальними відношеннями; 3) виокремити та дослідити структурні варіанти сполучникових поліпредикативних пояснювальних речень.

Існує традиційна думка, що сполучникові структури з пояснювальними відношеннями між компонентами є одиницями, які перебувають на межі сурядних і підрядних конструкцій, виявляючи ознаки подібності до утворень, на рівні яких функціонують обидва ці види зв'язку. Відповідно, доцільним видається простежити експлікацію рис, що споріднюють такі одиниці з паратаксичними та гіпотаксичними комплексами.

Найяскравішим виразником типу синтаксичного зв'язку у поліпредикативних конструкціях є наявність чи відсутність сполучника. На цьому ґрунті відбувається диференціація таких утворень на сполучникові та безсполучникові складні речення. Предикативні компоненти аналізованих нами одиниць формують цілісне значення завдяки їхньому поєднанню за допомогою пояснювальних сполучників – *тобто, цебто (себто), як-от, а саме, або і чи* (ізофункціональні до *тобто*). До сьогодні граматисти не дійшли єдиного висновку стосовно функціонального навантаження розглядуваних сполучників: більшість кваліфікують їх як сполучні засоби паратаксису [11,175; 12, 349; 16, 630] або як виразники гіпотаксичних зв'язків [19, 35]. Автори академічної граматики української мови, описуючи функції сполучників, стверджують, що «периферію сполучникової системи становлять пояснювальні сполучники *тобто, або*, що виражають відношення тотожності між двома